Каламаж Р.В.

АКСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті правова культура особистості розглядається через поняття правових цінностей, ціннісних орієнтацій, ставиться проблема засвоєння правових цінностей особистістю, наголошується на важливості задіяння у цьому процесі механізмів правової самосвідомості. Виокремлюються аксіопсихологічні завдання при формуванні правової культури особистості.

In this article the legal culture of a person is viewed through the notion of legal values, value orientations; the problem of mastering the legal values by a person is raised; emphasis on importance of involving the mechanism of legal self-consciousness into this process is made. One also singles out axiopsychological tasks by the formation of legal culture of a person.

Останнім часом у дослідженнях правової культури дуже плідно застосовується антропологічний підхід, у межах якого вивчається співвідношення особистості й права, особистість як об'єкт дії права та її вимоги до права, структура цінностей особистості та право як засіб утілення цінностей у суспільне життя, права людини та їх захист, тобто в цілому особистісний аспект права [9]. Згідно з антропологічним підходом правову культуру розглядають як процес і результат творчості людини у сфері права, яка характеризується створенням і утвердженням правових цінностей. Іншими словами можна сказати, що правова культура виступає формою діяльності людей, сприяє прогресивному розвитку суспільства. Важливою функцією правової культури є актуалізація минулого правового досвіду, трансляція правових цінностей від покоління до покоління. Якщо створене в минулому не актуалізується, не розпредметнюється, не додається до сучасного правового

© *Каламаж Р.В., 2007*

досвіду, то воно відповідно не входить до змісту правової культури. Таким чином прослідковується нелінійна залежність між правовою культурою і особистістю. З одного боку, правова культура суспільства впливає на формування індивідуальної правосвідомості, Я-концепції особистості, адже людина в процесі соціалізації засвоює саме культуру, і вона таким чином стає психологічною реальністю. З іншого боку, кожна особистість бере участь у накопиченні правового досвіду, в творенні нової якості правової культури, реалізуючи свою правосвідомість у певних ситуаціях, контекстах та інтеракціях. Якщо, наприклад, попередні покоління не мали можливості вільно опановувати демократичні традиції, то, природно, що й наступні покоління не навчаться автоматично приймати раціональні рішення, брати участь в управлінні державними справами, в політиці. Цього необхідно вчитися, систематично оволодівати відповідними знаннями та досвідом. Для вирішення такого завдання неабияке значення має уміння особистості самостійно, критично аналізувати одержану інформацію, долати інтелектуальні шаблони та стереотипи, розвивати здатність бачити власні інтереси у довготривалій перспективі паралельно із суспільними інтересами.

Таким чином метою цієї статті є проаналізувати зв'язок правової культури з системою ціннісних орієнтацій в контексті актуальності стимулювання конструктивної активно-перетворюючої діяльності людини, подолання пасивно-пристосувальської моделі поведінки.

В процесі суспільних трансформацій ціннісні критерії права змінюються від пріоритету суспільного блага до значення людини як найвищої соціальної цінності (стаття 3 Конституції України). Виникає небезпека механічного перенесення демократичних цінностей на специфічний посттоталітарний ґрунт без врахування готовності індивідуальної правосвідомості громадян та представників політикуму сприймати їх справжню сутність. Крім того, слід враховувати місце в суспільній, груповій, індивідуальній ціннісних ієрархіях тих чи інших демократичних цінностей. Невідповідність шкал цих ціннісних

ієрархій одна одній — джерело конфліктів і передумова відхиляючої поведінки з точки зору тієї спільності, чия система цінностей та норм порушується цією поведінкою [8]. Практична поведінка залежить від того, яке місце в ієрархічній системі посідає та чи інша цінність.

Сьогодні ні в кого не виникає сумніву, що такі цінності, як свобода, справедливість, рівність, відповідальність, гідність і права людини поділяються всіма представниками українського суспільства, є легітимними і обов'язковими. Часто пересічні громадяни з тих чи інших причин залишаються неповноінформованими стосовно конкретного закону, однак орієнтуються у правовій дійсності саме через вищеназвані категорії, які є одними з найважливіших правових цінностей. Але виникає інше питання: як ці цінності конкурують між собою в суспільній та особистісних ціннісних ієрархіях. Тим більше, якщо говорити про людей різного віку, різних соціальних груп, які мають різні соціальні статуси, однак дотримуються традиційної системи цінностей. Наприклад, М.Шульга вважає, що якщо упродовж століть у правовій культурі базовою цінністю була соціальна справедливість, то відкинути її практично неможливо. І хоч би як не переконували, що на першому місці мають бути священне право приватної власності або права людини, останні не зможуть конкурувати в нашому суспільстві зі справедливістю[12]. А уявлення про справедливість є важливим регулятором поведінки людини не тільки у правовій сфері, їх значимість проявляється також при оцінці подій, що відбуваються в економічному та політичному житті держави. Необхідно враховувати вплив цих уявлень на атрибутивні процеси людини, на її соціальні установки, зокрема на ставлення до досвіду своєї взаємодії у межах правової системи, дій працівників правових інститутів, до самих інститутів, законів та легітимності правової системи в цілому [3].

Таким чином, правову культуру особи неможливо зрозуміти без поняття цінності, яка є одним з основних механізмів взаємодії особистості і суспільства, особистості і культури. Одним із найважливіших процесів соціалізації особистості є

інтеріоризація нею цінностей. Категорія «цінність» є міждисциплінарною. Вона є предметом вивчення філософії, соціології, педагогіки, психології, етики та ін. Кожен напрям науки вкладає в дане поняття свій зміст. Зокрема, у філософії проблема цінностей розробляється в окремому розділі — аксіології, а в психології виокремлюється окрема галузь — аксіопсихологія, яка обстоює «філософську категорію духу крізь потенціал людської активності, онтологічним носієм котрої є особистість як духовний суб'єкт, а його головним атрибутом виступає ціннісно-смислова свідомість» [4].

У психологічних дослідженнях цінність, з одного боку, виступає як значимість для історично визначеної спільності чи окремої особистості будь-яких природних і соціальних явищ, процесів та інших реальних чи індивідуальних об'єктів оцінки. З другого боку — цінностями є погляди, переконання, ідеї та ідеали, нормативи та зразки, інтереси та життєві плани, згідно з якими об'єкти оцінки визнаються цінними, шкідливими чи нейтральними. Цінності можуть мати такі форми репрезентації, як: витвори матеріальної та духовної культури або людські вчинки, що віддзеркалюють певні ціннісні ідеали; суспільні ідеали (істина, краса, добро, справедливість, демократія тощо); особистісні вартості, закорінені у структурі особистості.

Цінності слугують мотивоутворюючими факторами, беруть участь у визначенні цілей і засобів, що відповідають тим чи іншим цінностям; є основою прийняття рішень; тісно пов'язані з сенсом життя [8;10].

На власне психологічний рівень аксіологія виходить при оперуванні поняттям "ціннісні орієнтації особи». Ціннісні орієнтації — це складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямування і зміст активності особистості, є складовою частиною системи відносин, визначає загальний підхід людини до світу й до себе самої, надає сенсу і значущості особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Сукупність ціннісних орієнтацій характеризує репрезентованість соціально цінних уявлень у свідомості суб'єкта і має багаторівневу

структуру, на вершині якої перебувають цінності, пов'язані з ідеалами і життєвими цілями особистості [5].

Дослідники зазначають, що ціннісні смисложиттєві орієнтації повинні бути адекватні тим ситуаціям, тим реальностям і обставинам, у яких живе людина. Тут виникає проблема стійкості особистості перед несприятливими обставинами, здатності протистояти та перетворювати їх. З точки зору ситуаційного аспекту В.Чудновський визначає оптимальний смисл життя як «такий рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій, за якого людина набуває здатності в ході реалізації своєї «головної лінії життя» враховувати реалії сьогоднішнього дня й одночасно — підноситися над ситуацією, перетворювати обставини і власну поведінку». Неможливо не погодитись з думкою, що кардинальною характеристикою активно-перетворюючої діяльності є її спрямованість. Вільний розвиток особистості, її творчого потенціалу обов'язково повинен включати в себе процес розвитку стримуючих сил — внутрішніх рамок, моральних приписів. Саме закони загальнолюдської моральності підносяться не тільки над вузькоособистими інтересами людини, але й над партіями, класовими і національними ідеологіями, релігійними конфесіями [11]. Однак, як не парадоксально, іноді психологія людей, що вчиняють протиправні дії, може базуватися на певних моральних інваріантах: людина дотримується певної ідеї, яка є для неї сенсом життя, а протиправний вчинок — спосіб його реалізації. Виходячи «за межі» власної особистості й реалізуючи інтереси (як їй здається) певної групи, людина впевнена, що здійснює моральний вчинок. Тому особливого значення слід надавати такій складовій "стримуючих сил» вільного розвитку особистості, як її правосвідомість. Саме в правосвідомості репрезентовані такі складові правової культури особистості, як правові цінності, ціннісні орієнтації, правові ідеали, ідеї, переконання тощо.

Якою є природа засвоєння правових цінностей особистістю? Дослідники підкреслюють, що засвоєння не можна зводити до безособового знання[2]. Щоб стати справжнім сти-

мулом і регулятором правомірної поведінки, правові знання повинні перейти в ціннісні установки, отримати емоційне забарвлення, стати внутрішнім переконанням, закріпитися в звичну форму поведінки. Цей процес неможливий без задіяння механізмів правової самосвідомості — самопізнання, самооцінки, саморегуляції. Розвиток правової самосвідомості є важливим показником сформованості правової культури особистості. Правову самосвідомість ми розглядаємо як одну з важливих внутрішніх детермінант правової активності особистості та основний механізм самовиховання й самовдосконалення. Скільки б не закликали людей не обманювати, не порушувати закони, не принижуватися, не бути байдужими до долі своєї країни, любити ближнього, захищати свої природні й громадянські права тощо, багато з них не зможуть вчиняти згідно з набутими знаннями, оскільки не провели роботу по самовихованню. В актах правової самосвідомості людина створює свій власний образ суб'єкта правовідносин, що має певний правовий статус, правові знання, переконання, ціннісні орієнтації, оціночні ставлення і почуття, окремі особистісні якості, конкретні вчинки, спосіб життя тощо. Однак цей образ не завжди може бути адекватним реальній людині. Щоб не помилитися у своїй власній самооцінці, людина повинна враховувати соціальну значимість своїх думок і вчинків. Тому самосвідомість обов'язково передбачає правову рефлексію. Соціальна значимість правової самосвідомості визначається змістом і дієвістю суб'єктивних критеріїв та спонук, виходячи з яких особистість оцінює та регулює свою діяльність. Якщо усвідомлення інтересів інших осіб, груп, суспільства забезпечується переважно зовнішньою орієнтацією свідомості, то разом із самосвідомістю з'являється усвідомлення своєї особистості, неповторної унікальності, індивідуальних якостей і пов'язаних із усім цим потреб та інтересів. Відповідно рівень зрілості самосвідомості проявляється в здатності суб'єкта оптимально співвідносити особисте і суспільне благо, публічні та приватні цінності.

Таким чином, аксіологічний аналіз правової культури дає підстави стверджувати, що вона розвивається як динамічна система. Функціонування і розвиток правової культури нерозривно пов'язані із системою світоглядно-ціннісних орієнтацій людини і суспільства. Правові цінності формуються у процесі виокремлення культурних зразків поведінки і діяльності, які згодом закріплюються у нормативних утвореннях. Особистість через процес інтерналізації привласнює цінні взірці як зовнішні утворення і внутрішньо приймає чи не приймає їх як особистісні поведінкові імперативи. Особистість бере участь у подальшому культуротворенні на підґрунті індивідуального смислотворення, в іншому випадку цінності виступають як здебільшого зовнішні нормативно задані стандарти поведінки. Правові цінності включені в ціннісно-нормативну систему індивіда, групи, суспільства. Характер залежності правової культури особи від ціннісно-нормативної системи суспільства окреслюється сукупністю правових цінностей, інтерналізованих особою через її правосвідомість.

Система цінностей визначає індивідуальну спрямованість людини, сенс її життя й особливості самоствердження та самореалізації.

Аксіологічний аналіз правової культури дав можливість виокремити аксіопсихологічні завдання при формуванні правової культури особистості:

1) розвиток ціннісно-смислової сфери самосвідомості особистості;

2) узгодження останньої із ментальним досвідом та правовими цінностями суспільства, нації, групи;

3) сприяння реалізації ціннісно-смислової сфери особистості.

Про зміну рівня правової культури в процесі формуючого впливу можна говорити у зв'язку з появою психічних новоутворень, які пропонується оцінювати за такими напрямками:

- спрямованість особистості на встановлення та підтримку оптимальних взаємин між особистістю та державою на основі дотримання прав і обов'язків, встановлених у державних

законодавчих актах і одночасно — дотримання своєї особистої свободи;

- встановлення активної позиції особистості в суспільстві, коли дотримання прав і обов'язків відбувається не за примусом, стереотипним наслідуванням, конформізмом, а на основі свідомої цілеспрямованості, дисципліни, прогнозування, передбачення кінцевого результату дій, їх соціальних та особистих наслідків; самоконтролю на основі послідовного співвіднесення результатів з еталонними уявленнями; при взаємодії з різними соціальними структурами;

- організація взаємин з іншими людьми як громадянами, з повагою їх прав та свобод, з проявом почуття відповідальності за долю інших людей;

- самоствердження та самовираження особистості на основі правообґрунтованих методів підтримання своєї гідності та гармонійної рівноваги між поняттям своїх прав та обов'язків перед суспільства [1, 6, 7].

Необхідними психолого-педагогічними умовами розгортання діяльності з формування правової культури особистості повинна бути така організація середовища, яка сприяє максимальній реалізації здатності особистості до новоутворень свідомості, її самопізнанню та самовихованню, розвитку правової рефлексії.

Література:

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. — Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр.дел, 2001. — 640 с.

2. Буякас Т.М., Зевина О.Г. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей — культурных символов в индивидуальном сознании // Вопросы психологии. — 1997. — № 5. — С. 44 — 56.

3. Гулевич О.А. Направления изучения представлений о справедливости // Вопросы психологии. — 2003. — № 3. — С. 123 — 132.

4. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості. - К.: ТОВ "Міжнар.фін.агенція», 1998. — 216 с.

5. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников // Вопросы психологии. — 1999. — № 4. — С. 29 —37.

6. Круглий стіл "Реструктуризація особистості в нестабільному суспільстві: зміна життєвих світів, руйнація ідентичностей, маргіналізація // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. - № 3. С. 158 — 196.

7. Кудрявцев Ю.В. Знание правовой нормы // Советское государство и право. — 1983. — № 9. — С.27 — 33.

8. Ратинов А.Р., Ефремова Г.Х. Правовая культура и поведение. // Юридическая психология. Серия «Хрестоматия по психологии» / Под ред. Курбатовой Т.Н. — СПб.: Питер, 2001. — С. 50 — 65.

9. Філософія права: Навчальний посібник / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський та ін / За заг.ред. М.В.Костицького, Б.Ф. Чміля. — К.: Юрінком Інтер, 2000.— 336 с.

10. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности. — Тбилиси, 1984. — 171 с.

11. Чудновский В.Э. Психологические составляющие оптимального смысла жизни // Вопросы психологии. — 2003. — № 3. — С. 3 — 15.

12. Шульга М. Національна і політична маргіналізація за умов системної кризи // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. - № 1. — С. 5 — 12.